

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 316.32:004(73)

Кушакова-Костицька Н. В. — кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Філософсько-правові засади формування інформаційного суспільства в Сполучених Штатах Америки

Стаття присвячена актуальним питанням сьогодення, пов'язаним із формуванням інформаційного суспільства. Дослідження ґрунтується на філософській концепції, сутність якої полягає у визнанні доведеною гіпотези про те, що сучасна цивілізація в середині 50-х років минулого століття перейшла в третю епоху генезису – інформаційну, яка є наступною після аграрної та індустріальної. Її сутність полягає у виокремленні інформації (нематеріальної субстанції) як визначальної у людському суспільстві, між суспільством і державою, людиною та державою, людей між собою. Якщо попередні два етапи розвитку людства були жорстко пов'язані з об'єктом діяльності (земля або засоби діяльності – машини й механізми), то нині інформація стала універсальною. Оскільки Сполучені Штати Америки є беззаперечним світовим лідером у розвитку новітніх технологій та економічного розвитку, не тільки суто з економічної позиції, а й з ідеологічної та філософської, автор ретельно вивчає досвід цієї держави щодо визначення філософсько-правових засад та запровадження механізму захисту прав і свобод громадян у межах інформаційного простору. На підставі результатів дослідження було обґрунтовано висновок щодо необхідності імплементації цього досвіду в законодавчу та правозастосовну діяльність вітчизняних органів державної влади.

Ключові слова: знання; Інтернет; інформаційне суспільство; інформаційний простір; інформація; права людини; суспільство знань.

Постановка проблеми. Сучасна цивілізація в середині 50-х років вступила в третю епоху свого розвитку – інформаційну, яка є наступною після аграрної та індустріальної. Її сутністю є виокремлення інформації (нематеріальної субстанції) як визначальної у взаєминах у людському суспільстві, між суспільством і державою, людиною і державою, людей між собою. Якщо попередні два етапи розвитку людства були жорстко прив'язані до об'єкта діяльності (землі або засобів діяльності – машин і механізмів), то сьогодні інформація набула універсального характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор, досліджуючи і осмислюючи цю проблему, опирався на праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених і дослідників, як В. П. Андрущенко, М. А. Баймуратов, В. І. Вернадський, Р. Вінер, В. М. Глушков, А. Т. Жеплинський, У. Р. Ешбі, М. Кастельс, В. Г. Кремень, О. В. Кресін, Є. А. Макаренко, І. С. Мелюхін, Н. М. Оніщенко, В. О. Петришин, В. Ф. Погорілко, Г. Г. Почепцов, М. Прайс, О. В. Скрипнюк, О. Д. Тихомиров, Е. Тоффлер, А. Д. Урсул, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, К. Шеннон та ін.

Водночас, незважаючи на те, що вказані та інші автори досліджували різні аспекти філософсько-правової категорії та соціально-культурного феномену інформації, такий аспект, як закономірності її трансформації в процесі простого обміну навичками, знаннями, професійним досвідом, новинами у політично-культурному житті соціуму тощо, спочатку у інформаційний простір, а згодом і у інформаційне суспільство, на сучасному рівні розвитку наукових знань ще не знайшов належної уваги.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом поняття «інформаційне суспільство», або, як його хотілось би трактувати – «суспільство знань», набуло широкого розповсюдження, хоча його гегемоністський характер не можна зумовити достатньою теоретичною обґрунтованістю у розумінні класичної філософії. Однак не можна заперечувати й те, що в онтологічному значенні, зокрема, як складової сучасного світогляду, принципи цього суспільства з кожним роком набувають все більшого впливу на буття людства, вийшовши за межі окремих промислово розвинутих держав та набувши світового, глобального масштабу. Про це свідчить, наприклад, проведення щорічних Форумів Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, організаторами якого виступили Міжнародний союз електрозв'язку, ЮНЕСКО, ЮНКТАД та інші установи ООН.

Сполучені Штати Америки – як беззаперечний світовий лідер у розвитку новітніх технологій та економічного розвитку – не могли лишитися осторонь цього процесу не тільки суто з економічної точки зору, але й з ідеологічної та філософської.

У цьому контексті, на наш погляд, з когорти американських вчених (К. Шеннон, Н. Вінер, Д. фон Нейман, А. Тьюринг та інші), які стояли у витоків технологічної та філософської складових теорії інформаційного суспільства, слід окремо відзначити Данієля Белла. У своїй книзі «Прихід постіндустріального суспільства» [1] він сформулював філософську концепцію, згідно з якою основною віссю інформаційного суспільства будуть

теоретичні знання. Послуги, засновані на цих знаннях, будуть трансформуватися в центральну структуру нової економіки і суспільства, орієнтованого на інформацію, де ідеології в кінцевому підсумку стануть зайвими. Тобто цінності економічної й політичної свободи, демократії, індивідуалізму, прав людини, що виникли як відповідь на певний історичний виклик та складають аксіологічну сторону інформаційного суспільства, можуть поступово відійти на задній план, поступившись іншим формам взаємовідносин індивіда з соціумом.

Треба підкреслити, що США є країною зі сталими демократичними традиціями. Як зазначав один з «батьків» американського державного устрою О. Гамільтон, «не можна залишати поза увагою жодне джерело інформації, коли йдеться про експеримент з довірливістю народу, продиктованим або умисним прагненням обдурити, або надмірною старанністю» [2, с. 168–169].

Таким чином, технологічний бік американської демократії, який полягає у дотриманні принципу заміщення управлінських посад і одержання владних повноважень через вибори, результати яких визначаються на підставі волевиявлення більшості та формалізуються спеціально встановленою процедурою, є, на теоретичному рівні, «запобіжником» щодо небажаної трансформації суспільства із соціальною спрямованістю державної політики у суспільство індивідів, зомбованих односторонньо інформаційно-маніпульованим тиском з боку владних структур.

Основними чинниками сучасного американського інформаційного суспільства є цифрові інформаційні та комунікаційні технології, які призвели до інформаційного вибуху та глибоко змінюють всі аспекти соціальної організації, включаючи економіку, освіту, здоров'я тощо. Людей, які мають засоби для участі в такому форматі суспільства, іноді називають цифровими громадянами, визначеними К. Моссбергером як «ті, хто регулярно і ефективно використовує Інтернет» [3, с. 811]. Видається, що останній фактор є одним з вирішальних для створення нової історичної формації людства на шляху розвитку цивілізації.

У цілому інформаційне суспільство в США слід охарактеризувати як складне поєднання аксіологічних (загальнолюдські цінності) та онтологічних вимірів (економіка та господарська діяльність). На думку доктора економіки Д.-Н. Монка (Державний університет Пенсильванії, США) американське інформаційне суспільство повсякчасно демонструє зростаючу криву інформаційної активності, як напрям шляху до

нового віку. Але, зауважує він, є й труднощі в економіко-інформаційному підході до розуміння цього процесу, які полягають у розбіжності тлумачення однакових статистичних даних та постійних дискусіях щодо змісту та сутності категорій інформаційного сектора [4, с. 39].

Дійсно, згоди щодо визначення поняття «інформаційне суспільство» («суспільство знань») в американських наукових колах немає, але узагальнено під ним розуміється суспільство, де сектор, пов'язаний зі створенням, передачею та розподілом знань та інформації, займає одне з головних місць у повсякденному житті індивідуума, а також політиці, економіці, правовій культурі, суспільній моралі, які все більше стають залежними від обсягу, швидкості і доступності інформації та зручності інформаційних технологій.

Таким чином, філософська складова поняття «інформаційне суспільство» полягає у тому, що інформація, трансформована у знання, є продуктом людської розумової діяльності, яка сприймається, оцінюється, використовується згідно із методологією формальної та класичної логіки та відповідно до постулатів аксіології, онтології та епістемології як галузей загальної філософської науки. В такій триєдиній сутності інформація набуває і матеріальної сили. Сили, яка немає фізичних характеристик, як то вага, маса, об'єм, чи споживчих характеристик, здатних задовольняти потребу в харчуванні і т.п. Вона є сходинкою в залученні людини до енергетично-інформаційного континууму, тобто таких всезагальних і світоглядних моментів, як Абсолют і Вічність

Як зазначалося, представник англосаксонської системи права – США – на сьогодні є світовим лідером у політичній, економічній, технічній та інших сферах, зокрема, в галузі продукування, розповсюдження та споживання інформації, тобто сучасних інформаційних технологій. При цьому у США регулювання права на інформацію зумовлено офіційним курсом розбудови «інформаційної магістралі» як технологічного засобу, що дозволяє кожному знайти необхідну інформацію. Тобто йдеться про розбудову універсального інформаційного засобу – сукупності усіх технологій, пов'язаних з продукуванням, обробкою, зберіганням і розповсюдженням інформації, включаючи телебачення, комп'ютерні мережі, супутникове мовлення, комерційні он-лайніві компанії.

Основними конституційними положеннями, що регулюють право на інформацію в США, є Перша поправка до Конституції і Закон «Про інформацію» (5 U.S.Code, ст. 522), а також такі

закони, як «Про уряд» (5 U.S.Code, ст. 551–553, 556–558, 2901–2903, 3341, 3343), «Про розвідку» (50 U.S.Code, ст.421), закони штатів про наклеп та приватне життя, «покриваючи» закони штатів про захист конфіденційних джерел інформації тощо.

При цьому найважливішою серед цих законодавчих актів безумовно є Перша поправка до Конституції США: «Конгрес не схвалить будь-якого закону... якщо він обмежує свободу слова або преси та право людей на мирні збори чи звернення із заявою до уряду для розгляду скарг» [5, с. 26], застосування положень якої як способу захисту свободи інформації щодо кожної з урядових структур, починаючи від Конгресу і закінчуючи місцевими органами влади, гарантує Чотирнадцята поправка до цієї Конституції. Отже, Перша поправка надала американцям право на необхідну інформацію, яка спонукає до самостійного мислення на виборах громадських посадових осіб для реалізації політики, що користується народною підтримкою. У часи, коли було прийнято Конституція США (1787), ще не було ні радіо, ні телебачення, ні комп'ютерних мереж, але концепція вільної преси, закладена тоді, використовується й нині для всіх видів комунікації, як і в європейському законодавстві.

Для свободи спілкування у США знайдено також конституційне підґрунтя в межах положень про вільне самовираження – це правило впливає з принципів, захищених Першою поправкою.

У 1966 році Конгрес США ухвалив Закон «Про свободу інформації» [6], що відкрив перед репортерами нові канали отримання інформації про діяльність уряду. За цим Законом вони мають доступ до урядових записів – не лише публічних, але й тих, що відкривають операції уряду.

Треба зазначити, що в одному важливому аспекті Перша поправка до Конституції США трактується дещо вужче, ніж закладений у неї зміст: урядові треба кожного разу надавати вагомі докази, що введення будь-якого обмеження свободи слова необхідне для досягнення важливої мети, такої, наприклад, як захист національної безпеки або захист приватного життя громадян. Інакше Перша поправка трактується значно ширше, ніж це впливає з її тексту, – вона захищає ЗМІ від будь-яких зазіхань з боку держави, а коли йдеться про приватні звинувачення преси в наклепі, то й тут остання може розраховувати на захист, гарантований Першою поправкою.

Таким чином, вже понад двісті років успішно відбувається американський експеримент – прагнення забезпечити громадянам можливість вільно обмінюватися інформацією на

підставі норм конституційного права. Оскільки Конституція – це Основний закон країни, то тільки великими зусиллями можна внести до неї поправку. Лише те, що саме в Конституції записана гарантія свободи слова, самовираження та інформації, свідчить про велике значення, яке американці надають цій свободі. Особливістю розуміння цього права, закріпленого конституційно, на відміну від вітчизняного тлумачення права на інформацію, можна вважати те, що право на інформацію безпосередньо пов'язують зі свободою самовираження, розглядають його як складову частину самовираження. На відміну від вітчизняного розуміння структури права на інформацію, тобто права збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію, в США ця структура розглядається в контексті права на самовираження. Під поняттям «вільне самовираження» в американському праві розуміють ряд особистих прав, кожне з яких є суттєвою складовою свободи самовираження. До цих особистих прав належать:

- право на вільний обмін інформацією з будь-якого предмету;
- право на отримання інформації від інших осіб;
- право запитувати та отримувати інформацію з усіх без винятку джерел;
- право спілкуватися та об'єднуватися з іншими особами;
- право не відповідати на запитання;
- право кожного мати свої особисті переконання чи вірування.

Підкреслимо, американці вважають, що кожне з цих прав впливає з гарантії права на самовираження, а в тій чи іншій ситуації воно визнається та захищається у вигляді самостійного права, гарантованого загальним принципом свободи самовираження [7].

Отже, можна зробити висновок, що право на інформацію в американському праві розглядається як частина права на самовираження і має такі складові, як отримання і передача інформації з будь-яких джерел (що повністю корелюється зі ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини), за якою кожен має право на свободу самовираження, що включає свободу дотримуватися своїх думок, отримувати та поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку державних органів і незалежно від державних кордонів.

Закон США 1996 року «Про телекомунікації» окреслив політику країни в цій галузі у 21-му столітті, хоча і не скасував Закон «Про зв'язок» 1934 року (на відміну від України). Питання ліцензування телекомунікаційних послуг та подібні не розглядаються в Законі «Про телекомунікації». Це зумовлено

зовсім іншим рівнем проблем у сфері ІТ, які вирішує для себе американське суспільство сьогодні. Наприклад, за цим Законом:

- скасовується система регулювання державою монополій у сфері надання послуг місцевого телефонного зв'язку;

- поступово будуть скасовані обмеження для місцевих телефонних компаній щодо надання послуг міжміського та міжнародного зв'язку;

- дозволяється конкуренція щодо надання теле- та відеопослуг; раніше такі послуги монопольно (у зоні своєї діяльності) надавали кабельні компанії;

- послаблюються обмеження на володіння телерадіомовними компаніями (зараз можна володіти необмеженою кількістю телевізійних станцій за умови, що їх сумарна потенційна аудиторія не перевищує 35 % сімей у США);

- розглядається один з аспектів власності на мовні станції: обмеженням щодо іноземної власності є заборона видавати ліцензії іноземцям, а також корпораціям, що більш ніж на 20 % належать іноземним громадянам;

- визначається, що порушенням є свідоме розповсюдження серед неповнолітніх «непристойних» матеріалів через Інтернет [8].

На відміну від України, інформаційні технології в США – одне з найбільш пріоритетних напрямів в економічній політиці уряду, активну участь в якій беруть помічники Президента, Національна Рада з науки і технологій при Білому Домі та інші інституції. Відповідна увага приділяється створенню законодавчої та регулятивної бази цієї галузі. Закони, які приймає американський Конгрес, стосуються конкретних проблем (прецедентів), що виникають у процесі активного використання інформаційних технологій, зокрема Інтернет, а також спрямовані на захист права на інформацію чи можливих його обмежень у зв'язку з виявленням негативного впливу на інших членів суспільства чи суспільство в цілому. Це десятки законів, такі, як «Про свободу Інтернет», «Про безкоштовний національний доступ в Інтернет», «Про нагляд за безпекою онлайнових комунікацій», «Про безпечні школи в Інтернет», «Про електронну демократію», «Про захист та запобігання злочинам в галузі електронної комерції» та ін.

Особливої уваги заслуговує ініціатива NGI (*New Generation of Internet* – Нова генерація Інтернет), запропонована Адміністрацією Біла Клінтона ще у 1996 році, яка забезпечила фінансування академічних, державних та промислових досліджень для розробки експериментальних мережевих програмних продуктів, інформаційних послуг та інфраструктури. Бюджет на 1999 рік Адміністрації Біла Клінтона передбачав

850 млн доларів на дослідження та розвиток широкомасштабного мережевого доступу, високих інформаційних технологій, програм розвитку та досліджень інформатизації, при цьому 110 млн доларів призначалися на NGI-ініціативу. NGI-ініціатива працювала з такими мережевими проектами, як Інтернет II, поєднавши зусилля понад ста американських наукових університетів з метою створення та підтримки провідного стану мережі, розвитку мережевої інтеграції, засобів управління і програмних засобів для розширених досліджень та навчання.

Необхідно підкреслити, що в цьому проекті акцент робився на провідній ролі держави в організації наукових досліджень та створенні нових технологій для Інтернету II. При цьому Федеральна Комісія США по зв'язку свідомо відмовилася від регулювання надання онлайн-послуг за правилами, поширеними на телефонні компанії, і офіційно проводила політику максимального уникнення державних обмежень та спостережень за діями в Інтернеті, бо це начебто суперечить інтересам суспільства [9, с. 87].

Особливу роль у розвитку міжнародної інформаційної політики відіграла програма «Глобальна інформаційна інфраструктура» (GII), яка була представлена Альбертом Гором у 1994 році, що передбачала п'ять головних пунктів: приватне інвестування, конкуренцію, гнучке регулювання, відкритий доступ та універсальні послуги. GIІ пропонувала єдиний погляд і політичну програму, які б визначали роль інформаційних та комунікативних технологій як засобу досягнення глобалізації суспільства [10].

Треба також зазначити, що в США створено багато наукових та дослідних центрів, діють університети з вивчення законодавства в галузі єдиного інформаційного простору, зокрема Інтернет, а американський уряд приділяє питанню розвитку всесвітньої мережі найсерйознішу увагу. Сполучені Штати Америки цілеспрямовано на державно-правовому та суспільному рівні проводять політику сприяння розвитку новітніх інформаційних технологій, розуміючи що це єдиний правильний шлях до національного добробуту зокрема та майбутнє світового співтовариства в цілому.

Висновки. Спираючись на американський досвід формування інформаційного суспільства (суспільства знань), є всі підстави стверджувати, що саме таке суспільство є будівельним блоком для медійного на освітньо-виховного простору сучасної держави.

Враховуючи, що концепція інформаційного суспільства пов'язана з ідеєю технологічних інновацій, це поняття охоплює вимір соціальної, культурної, економічної, політичної та інституційної трансформації та більш плюралістичну і перспективну перспективу розвитку всіх верств суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – Київ, 1996. – С. 194–251.
2. Гамильтон А. К народу штата Нью-Йорк / А. Гамильтон // Федералист № 24 : Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона, Дж. Джея. – М. : Прогресс, 1994. – С. 166–172.
3. Mossberger K. The evolushen of Urban Regine Theory. The Challenge of Competualizeshen / K. Mossberger, G. Ctoker // Urban Affairs Review. – 2000. – Vol. 36 (6). – P. 810–835.
4. Monk D.-H. Technological Change in the Information Economy / D.-H. Monk. – London : Frances Pinter, 1989. – P. 39–63.
5. Баранов А. А. Права человека и защита персональных данных / А. А. Баранов, В. М. Брыжко, Ю. К. Базанов. – Киев : Госкомсвязи и информатизации Украины, 2000. – 280 с.
6. Акт Сполучених Штатів Америки про свободу інформації: Титул 5 Кодексу США, §552 станом на 27 жовтня 1986 р. – Київ : Верховенство права, 1996. – 13 с.
7. Современное право средств массовой информации в США / под ред. А. Г. Рихтера. – М. : Право и СМИ, 1997. – 256 с.
8. The Telecommunications Act of 1996 and its Impact [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.stern.nyu.edu/networks/telco96.html>. – Title from the screen.
9. Печурин Н. Государственное регулирование Интернета / Н. Печурин, Н. Кушакова // Мир связи и информатики. – 2000. – № 4. – С. 86–92.
10. Глобальна інформаційна інфраструктура (GII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.linktionary.com/g/gii.html>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Bell, D. (1996). Prykhyd postindustrialnoho suspilstva [The arrival of a post-industrial society]. *Suchasna zarubizhna sotsialna filosofii, Modern foreign social philosophy*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Gamilton, A. (1994). K narodu shтата Niu-York [To the people of the state of New York]. *Federalist No. 24: Politicheskie esse A. Gamiltona, Dj. Medisona, Dj. Djeia, Federalist No. 24: Political Essays A. Hamilton, J. Madison, J. Jay*. Moscow: Progress [in Russian].
3. Mossberger, K., & Ctoker, G. (2000). The evolushen of Urban Regine Theory. The Challenge of Competualizeshen. *Urban Affairs Review*, 36(6), 810-835.
4. Monk, D.-H. (1989). *Technological Change in the Information Economy*. Frances Pinter, London.
5. Baranov, A.A., Bryjko, V.M., & Bazanov, Yu.K. (2000). *Prava cheloveka i zaschita personalnyh dannyh [Human rights and personal data protection]*. Kyiv: Goskomsviazi i informatizacii Ukrainy [in Russian].
6. Akt Spoluchenykh Shtativ Ameryky pro svobodu informatsii: Tytul 5 Kodeksu SShA, §552 stanom na 27 zhovtnia 1986 r. [United States Freedom of Information

Act: Title 5 of the US Code, § 552, as of October 27, 1986]. (1996). Kyiv: Verkhovenstvo prava [in Ukrainian].

7. Rihtera, A.G. (Eds.). (1997). *Sovremennoe pravo sredstv massovoi informacii v SSHA [Modern media law in the USA]*. Moscow: Pravo i SMI [in Russian].

8. The Telecommunications Act of 1996 and its Impact. (n.d.). www.stern.nyu.edu. Retrieved from <http://www.stern.nyu.edu/networks/telco96.html>

9. Pechurin, N., & Kushakova, N. (2000). Gosudarstvennoe regulirovanie Interneta [State regulation of the Internet]. *Mir sviazi i informatiki, World of communication and informatics*, 4, 86-92 [in Russian].

10. Hlobalna informatsiina infrastruktura (GII) [Global Information Infrastructure (GII)]. (n.d.). www.linktionary.com. Retrieved from <http://www.linktionary.com/g/gii.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.09.2018

Kushakova-Kostytska N. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Philosophical and Legal Principles of the Formation of an Information Society in the United States of America

The article is devoted to the actual issue of the present related to the formation of the information society. In the basis of the study, the author put a philosophical concept, the essence of which is to recognize the hypothesis that modern civilization in the mid-50's entered the third era of genesis – informational, which is the next after the agrarian and industr. Its essence is the separation of information (intangible substance) as determinant in the relationship in human society, between society and state, man and state, people between themselves. If the previous two stages of human development were firmly tied to the object of activity (land or means of operation – machines and mechanisms), today the information has become universal. Proceeding from the fact that the United States is the undisputed global leader in the development of advanced technologies and economic development, not only purely from an economic point of view, but also from an ideological and philosophical point of view, the author thoroughly examines the US experience in defining the philosophical and legal principles and the introduction of a protection mechanism rights and freedoms of citizens within the information space. Based on the results of the study, the conclusion was made on the necessity of implementation of this experience in the legislative and enforcement activities of the domestic bodies of state power.

Keywords: knowledge; internet; information society; information space; information; human rights; knowledge society.